ASAEL TRUUPÕLD:

“Iga küla võib talletada oma metsasõja ajaloo”

Väike-Maarja kodulooouurija Asael Truupõld üllitas raamatu “Sind surmani”, kus on kahesajal leheküljel kirjas lugu koduvallas asuva Avispea küla vabadusvõitlejatest, kes metsavendadena võideldes osutasid okupatsioonivõimudele südi vastupanu.

Raivo Raigna
raivo.raigna@virumaateataja.ee

Asael Truupõld, kuidas sai teoks mõte koostada Avispea kandi metsavendadele pühendatud raamat?
Tänaseks on sõjast kaks inimpõlve möödas. Nii kauged sündmused hakkavad ununema. Eriti veel seetõttu, et Vene ajal neist kas vaikiti või käsitleti metsavendi kui riigivastaseid. Alles nüüd, taasiseseisvunud Eestis, on hakanud ilmuma tõepäraseid teatmeteoseid ning metsavendade elu ja tegevust kajastavaid raamatuid. Samuti on võimalik arhiive kasutada.

Olen ise sõjajärgse metsavendade aja üle elanud ja Vene ajal nende jutte meelde jätnud. Ainult meelde, sest üleskirjutamisele ei tohtinud mõeldagi. Kõikide kodusid võisid KGB ehk julgeoleku mehed läbi otsida. Leitud materjalide alusel võidi arreteerida. Nüüd, vabariigi ajal, mingeid tõkkeid enam ei olnud. Eelnenust jäi aga jutustajatesse kartus, et milleks neid vanu asju veel meelde tuletada. Rääkisid siiski ainult need, kes mind heaks sõbraks pidasid. Üks esimesi, kes oma elukäigust kõneles, oli Endel Saage. Algatuseks küsis ainult, ega ma parteis ei ole. Neist hoiti eemale.

Kuulamise käigus ei jõudnud ma küllaldaselt märkmeid teha. Ostsin endale taskudiktofoni. See oli jälle uus asi ja hakati enda lindistatud juttu kartma. Olen püüdnud mehi rahustada, et lindid jäävad mulle, ma lihtsalt kuulan sealt juttu ja kirjutan üles. Palju jutustajaid on pika aja jooksul manalasse varisenud, kuid nende kõne on alles.

Alates 1968. aastast olen Eesti Rahva Muuseumi (ERM) korrespondent, mis on andnud hea kogemuse kirjutamistöö tegemiseks.

Kogusin pidevalt endiste sõjameeste ja metsavendade jutte, eriti Avispea kohta. Vormistasin need kokku ERMi võistlustööks. Siis soovitas toimetaja Valdek Kiiver mul nende alusel välja anda päris raamat. Peamiselt tema abiga see õnnestuski.

Kui palju aega võttis materjalide kogumine ja milliseid allikaid kasutasite teose koostamisel?
Materjale kogunes alates sündmuste toimumise ajast kuni tänapäevani. Viimati saatsid asjaosalised mulle teksti juurde veel pilte. Kirjutamisel võrdlesin andmeid omavahel. Töö maht kujunes üsna suureks, juba jutustajaid võis olla üle saja. Lisaks teatmeteosed ja kirjad. Kõige selle tõttu loobusin siin algallikate loetlemisest. Lihtsalt vastutan ise kirjapandu tõepärasuse eest. Raamat ei ole ka mingi teaduslik väljaanne.

Asja lihtsustas, et olen ise pärit Võnnusvere Väljaotsa külast Krassi talust. Kõik sündmused toimusid minu tutvusringkonnas. Lõpetasin Avispea algkooli 6. klassi 1946. aastal ja 7. klassi Väike-Maarja 7-klassilises koolis. Järgnes keskkool ja 1951. aasta sügisel astusin Tallinna polütehnilisse instituuti elektri alale. Selleaegsed Avispea ümbruse külad Uniküla, Uniküla asundus, Võnnusvere Väljaotsa ja Avispea Tagaküla on tänaseks kokku liidetud üheks Avispea külaks. Sõjajärgsest umbes 500 inimesest on kokku alles jäänud 100 ümber.

Kas teie lähedasi inimesi võitles metsavendade ridades?
Sõtta minevaid vendi mul ei olnud, selleealisi õdesid küll. Igaks juhuks kärataati mulle peale, kui koolist esimest korda sõjakomissariaadis käisime ja seisime seal alasti kui suured patused komisjoni ees, et vend oli Saksa sõjaväes. Õemees Anton Roosipuu võeti okupatsiooniarmee politruki poolt küla koduväljal sõjast koju tulles kinni. Metsavennaks ta ei jõudnudki. Koos Porkuni lahingus vangi võetud leegioni meestega saadeti ta Venemaale Valge mere kanalit ehitama. Sinna ta oleks nälja kätte surnudki, kui mitte ta vapper ema Marie Roosipuu poleks teda sealt mingil moel kätte saanud ja ära toonud. Ta oli näljapaistes ja vajas kohe haiglaravi.

Lähedased inimesed olid veel naabertalude peremehed, nagu Helmut Green, Eduard Uutsalu, Endel Sepp. Endel Saage oli kaugelt sugulane. Ta läbis sõja, metsavenna elu ja Siberi sunnitöö kadalipu, aga tuli siiski elusana tagasi.

Kõige rängemalt lõppes minu äia Arnold Matlepa Siberi vangilaagri elu. Süüdistuseks oli veel 1941. aastal metsavennaks olek, kuid see ei leidnud kinnitust. Tunnistajaks pidi saama Väike-Maarja üks põletajaist, Rosenberg. Teda ei saadud enam kätte – oli jõudnud paremate jahimaadele. Arnold suri Siberis Inta vangilaagris. Sellest sai perekond, kes oli 1949. aastal Siberisse küüditatud, juhuslikult teada. Intasse postiga saadetud ravimid tulid tagasi, sest adressaati ei olnud enam olemas.

Onu Eduard Kukeste pääses surmamõistetute kongist 1941. aastal, kui Saksa väed vabastasid Tallinna. Saksa väes teenisid veel onude poolt Valdek Kukeste, Voldemar Kukeste, Alfred Kukeste. Voldemar ja Valdek pääsesid vangistusest. Alfred hukkus, uppudes Saksa haavatute laeval Muero, mille Vene sõjalennuk Läänemerel põhja lasi.

Kes olid need Avispea inimesed, kes julgesid, relv käes, astuda okupatsioonivõimude vastu?
Need olid põhiliselt lihtsad talumehed. Lisaks mehi teistelt ametialadelt. Nad olid Eesti ajal olnud kaitseliidus, Eesti sõjaväes, Saksa poolel rindel või kohalikus sõjalises organisatsioonis Omakaitse. Hiljem olid nad punavõimude silmis kõik ühtmoodi riiklikud kurjategijad. Algusest peale hellitasid kõik lootust, et lääneliitlased ei jäta Eestit Vene võimu alla ja taastatakse Eesti vabariik.

Ei teadnud siis veel keegi, et Eesti oli juba liitlaste poolt Venemaale maha müüdud. Ühe võimalusena iseseisvus taastada nähti ajavahemikku Saksa vägede lahkumise ja Vene vägede sissetungi vahel. Nagu see oli juhtunud 1918/1920. aastal. Aga sellest ei tulnud midagi välja

Nii jäi Saksa vägede lahkumise järel tuhandeid Eesti mehi end igaks juhuks varjama. Nad pidasid punategelaste toimetustel silma peal ja saatsid agaramaid neist teise ilma. Relvadest puudust ei olnud, kõik metsad olid püsse täis, nii et neid jätkus isegi koolipoistele. Omakaitse liikmetel olid püssid kodus, need korjati nüüd ära. Nad poleks suutnudki oma püssiloksudega hambuni relvastatud okupatsioonivõimude KGB sisevägede armeele midagi teha.

Mõtet taasiseseisvumisest hoidsid ülal välismaa raadiosaatjad, nagu Ameerika Hääl ja BBC. See oli tegelikult pettus. Kommuniste ei liigutanud siin enam miski asi.

Olite tol ajal kooliõpilane. Millised mälestused ja kokkupuuted olid teil metsavendadega?
Avispea külas olid Vene väeosad sees esimesed paar nädalat. Inimesed olid külast metsa aetud ja nüüd käis nende varade rüüstamine. Ka kooli arhiiv hävitati, koolimaja vajas suurt remonti enne õppeaasta algust. Sel ajal käisid punaväelased kodudes ja metsas inimesi kontrollimas. Sõjaväest metsa tulnud Leonhard Sepp näitas neile saksaaegset osturaamatut, seda peeti passiks ja Leo pääses.

Otseses vägistamise ohus olid mu õed Erna ja Leida. Meil elanud Narva põgenik August Laurson rääkis vene keelt ja käskis tüdrukutel meile tulnud ohvitseride silma alt kaduda. Toidulisaks varastasid sõdurid taludest lambaid ning maiustasid Avispea külast ära olnud pererahva sahvrites ja keldrites. Kõik elanikud olid suures hirmus. Sellele vaatamata kiirustasid inimesed enne talve talutööde tegemisega, koristati vilja ja nopiti kartuleid.

Koolist arreteeriti veel 1944. aasta lõpus koolijuhataja Endel Vaiksalu. Lisaks temale võeti kinni aasta lõpuni neli meest. Järgmisel aastal viidi ära oma õuelt keset sõnnikuveo talguid naabriperemees Helmut Green, maha jäi seitse alaealist last. Teda koheldi kui suurt kurjategijat, seejuures ilma mingi kohtuotsuseta. Sõdurid röövisid, mis kätte said.

Edasi oli võimudel väga kiire, vange oli Eestist vist liiga palju. Kohut mõistis KGB kurikuulus troika alles kaugel Venemaal, kusagil Novo-Turinski vangilaagris. Ja sinna ta surigi, kodused ei saanud selle kohta mingit ametlikku teadet.

Elasime külast eemal metsa ääres. Meilt käis vahel metsavendi läbi. Endel Sepp oli sagedasem külaline. Nende pere oli Eesti aja lõpul ostnud omale suurema talu Konju. Aga ta oli siinkandis varjul, kus kõik inimesed olid tuttavad.

Narva põgenik Herbert Roosipuu ajas metsas puskarit. Seal oli vahel suurem metsavendade seltskond koos. Poistena toppisime ka oma nina igale poole.

Kodulooouurija Asael Truupõld Lebavere lahingupaigas, kus 8. septembril 1941. aastal andsid 36 Eesti patriooti löögi 200-liikmelisele Punaarmee üksusele. 2 x Meelis Meilbaum

Rohkem puutusin kokku Saksa metsavendadega, kes nelja mehega olid põgenenud Kiviõli vangilaagrist. Nad said toidu ustavatest peredest ja lõikasid neile suvel puid. Eriti on meelde jäänud Valter ja Frants. Valter ravis oma hõõrdunud jalgu meil ja elas rehetoa kõrvalruumis terve nädala. Frants kinkis mulle oma pildi. Nende punkris jõudsin ma ära käia enne venelaste rünnakut. Nad pääsesid siiski põgenema. Hiljem ränd asid kõik mingi transpordiga Saksamaa poole, kuhu vist üks ka pärale jõudis.

Millised olid Avispea metsavendade õnnestunud operatsioonid võitluses okupatsioonivõimudega?
Siitkandi metsavennad olid oma tegevusest õigel arusaamisel, et kõige parem vastutegevus on vaikselt metsas elamine, oma elu säilitamine. Ümbruses liikusid ju sel ajal terved julgeoleku väeosad ja rahaga kinnimakstud nuhid, valmis metsavendi jahtima. Nii ei käinud siitkandi metsavennad kordagi mingit poodi rüüstamas, kedagi maha laskmas või võimumehi jälitamas. Erandiks oli paar aastat hiljem sakslane Franz Schöfmann (teda tunti sakslase nime all), kes käis kauplusi röövimas ja punategelasi maha laskmas.

> **“Kõigepealt peame kasvatama eestlased eestlasteks, kes tunneksid huvi oma maa ja rahva ajaloo vastu.”**
> Asael Truupõld

Metsavennad liikusid külas ringi väga ettevaatlikult. Käisid peredes õhtuvidevikus. Suvel oli see väga lihtne, võidi liikuda otse läbi metsade ja üle põldude. Talvel aga tuli käia mööda teid, mujal oleks äraandvad jäljed lumme jäänud. Sel ajal liiguti palju hobustega ja ka metsateed olid lahti. Kui mingis kohas tuli teest eemal liikuda, siis astuti üksteise järel samadess jälgedesse.

Üldiselt käis ohu tunnetamine metsavendadele kõvasti närvidele ja ka mõistusele.

Mis aastani Avispea metsavennad tegutsesid ja milline saatus sai neile osaks?
1946. aasta lõpuks oli enamik metsavendadest juba metsast kadunud. Kes maha lastud, kelle oli KGB Siberisse saatnud või kes mujale rännanud. Kolmandik varjas end üksikult edasi, neist arreteeriti igal aastal üks-kaks meest. 1949. aastal kolm ja viimane suurem lõikus oli julgeolekul 1950. aastal, kui arreteeriti neli inimest.

Leidmata jäi veel Richard Saage, kelle kohta ei teadnud keegi, kus ta end varjab. Otseseid pealekaebajaid ka ei olnud ja nii pidas ta vastu põranda all kuni ise miilitsasse läks ja legaliseerus. Riksi kuulati korduvalt üle, lõpuks sai passi ja anti vabadus. Ta abiellus 1956. aasta septembris.

Esimesed arreteeritud hoidis julgeolek Väike-Maarja vallamaja kahes kongis. Rajooni ajaks võeti enda alla endine Lindebergi maja, Pikk tänav 22. Selle kelder ehitati ümber vanglaks, kus oli karantiini ruum ja kaks kinnipidamise kambrit ning ka sõdurite tuba. Keldri kongid ehitati välja nähtavasti mingi tüüpprojekti alusel. Põrandat süvendati umbes pool meetrit, et saaks teha ilma aknalauata aknad ja neile ette panna 30 mm läbimõõduga ümarterasest trellid. Vangid olid kokku viie luku taga. Sõdurite ja vangide täide hävitamiseks pandi paika eriline riideid mürgitav kapp. Kui arreteeritud jäi väheseks, siis nad viidi kohe Rakvere vangimajja. KGB lõpetas oma tegevuse siin 1956. aastal.

Metsas võimude kätte jäämine tõi kaasa terve jubedate sündmuste ahela: elusana kinnivõtmine või mahalaskmine, peks, surnuks peksmine, piinamistega ülekuulamine, näljutamine, omastele mitteteatamine, troika poolt vangiaastate määramine, Siberisse sunnitööle saatmine, kodustele kirjutamise keelamine, raske töö, külm, nälg, haigused, õnnetused, vilets arstiabi, surm. Kellel siiski õnne oli, lasti 1956. aastal invaliidina koju tagasi. Siingi karistus sageli jätkus – ei lubatud oma elukohta elama asuda ning ei võetud vangi märkidega dokumentide alusel igale poole tööle.

Kas kunagistest Avispea metsavendadest on keegi veel elavate hulgas?
Arreteerimise ajal ei olnud mehed enam noored. Nii on nad tänaseks kõik varisenud manalasse. Nende eluiga lühendasid ka läbielatud laagriaastad. Küll aga elab veel nende abikaasasid, vendi-õdesid, peretuttavaid. Nii elavad Seidlas Oskar Tompli tütar ja ta leegionärist abikaasa. Ta mäletab sõjajärgseid sündmusi väga hästi.

Siis on veel Saagede grupipildil nende peretuttav Ants Lindemann. Ta põgenes sõja lõpul Saksa väest Rootsi. Rootsi riik aga andis ta Vene võimudele välja. Elab praegu Tallinnas. Metsavendade pilte praktiliselt pole. Need võisid saada KGB eriliseks uurimisobjektiks ja põhjustada uusi arreteerimisi. Et seda ei juhtuks, hävitati pildid ja ka dokumendid. Samal põhjusel pole neist keegi oma elust midagi üles kirjutanud.

Kas on plaanis jäädvustada lisaks raamatule Avispea vabadusvõitlejate mälestust ka mõnel muul viisil?
Raamatus esitatud mehed olid sündinud Eesti vabariigi ajal ja saanud ka isamaalise kasvatuse. Läbinud lahingud nii sõjas kui metsas. Kogu aeg seisnud oma maa ja rahva eest oma elu kaalule pannes. Läänemaailm ei saanud aru, et Eesti ja sisuliselt kogu Ida-Euroopa on kommunistide poolt okupeeritud. Veel vähem oli nende otsest abi loota. Metsavennad pidasid selle nimel siiski vastu viimse võimaluseni, endi vahistamiseni.

Leian, et nende kui vabadusvõitlejate mälestus väärib monumentaalset tähelepanu. Seni ei ole riigi tasandil kommunismiohvritele ühtki mälestusmärki püstitatud. Ka ei ole sõjast osa võtnud ja metsasõjas olnud mehi võrdsustatud Vabadussõjast osavõtnutega. Selline valitsuse poliitika on levinud isegi allapoole – linnade, maakondade, külade ja asutuste tasandile. Ka Väike-Maarja vallas, sealhulgas Avispea külas ei ole mingisugust langenute mälestusmärki. Käis ju võitlus elu ja surma peale, kus iga neljas metsavend hukkus. Iga küla võib talletada oma metsasõja ajaloo ja püstitada neile mingi mälestusmärgi.

Samasugust austust väärivad inimesed, kes metsavendi toidu ja tarbeesemetega abistasid. Suur osa neist küüditati 1949. aasta märtsis perekondade kaupa igaveseks ajaks Siberisse. Sealt pääseti juhuslikult alles pärast Stalini surma.

Vähe on sellest, kui kirjutame raamatuid ja püstitame mälestusmärke. Kõigepealt peame kasvatama eestlased eestlasteks, kes tunneksid huvi oma maa ja rahva ajaloo vastu.